Tóth Anna Judit

A *Constantinapoly le irása* és Quirin Heyl budai nyomdája

1688-ban lőcsei impresszummal megjelent egy történeti–földrajzi tárgyú könyvecske *Constantinapoly várossának … le irása* címmel. A következő esztendőben egy bizonyos Quirin Heyl, würzburgi könyvkiadó kérvényt nyújtott be a császári udvarnál anyagi támogatást kérve nyomdaalapítási projektjéhez a török uralom alól éppen csak felszabadult Budán. Tanulmányom célja annak bizonyítása, hogy ez a két esemény nem egymástól függetlenül történt.

A lőcsei könyv teljes címe: *Constantinapoly várossának, és ahoz tartozando részeinek az ö veszedelmének az görög birodalommal együtt rövid le irása* (RMK I. 1368, a továbbiakban *Konstantinápoly leírása* formában hivatkozom), nyolcadrét formátumú, mindössze 16 fólió terjedelmű, magyar nyelvű könyvecske, sem a szerző, sem a kiadó nevét nem tartalmazza, azonban a betűtípusok vizsgálata alapján kimondható, hogy a Brewer-nyomdában készült. Összesen három példánya ismert, ezek közül kettőt az Országos Széchényi Könyvtár őriz, egyet az ELTE Egyetemi Könyvtár, a Széchényi Könyvtár második példányának utolsó levele hiányzik.

Tartalom szempontjából a könyv a város földrajzi fekvésének és alapításának bemutatásával, valamint statisztikai adatokkal kezdődik (A_2r–A_4r). Egy hosszabb történeti részben beszéli el Konstantinápoly török általi bevételét 1453-ban (A_4v–B_4v), majd pedig a város nevezetességeinek korabeli, tehát már török kori leírását adja: a szeráj (B_4v–B_5v), a Héttorony (B_5v–B_7r), a Hagia Sophia (B_7r–B_8r) bemutatása követik egymást, a végén pedig röviden felsorolja az antik és a modern Görögország tájegységeit (B_8r–B_8v). A város ostromát és elestét bemutató történeti rész a művet a magyar irodalom első bizantinológiai tárgyú munkájává teszi.[1]

Mind a téma, mind a mód, ahogy a tárgyalt anyagot bemutatja, merőben szokatlan a korabeli magyar könyvkiadásban, így természetesen a kiadvány nem kerülte el a kutatás figyelmét, azonban egy triviális hiba miatt a vizsgálat már a legelső lépésnél félrecsúszott. A szöveget Szamota István adta ki először 1892-ben a *Régi magyar utazók Európában* című gyűjteményes kötetében.[2] Az anonim

[1] A művet nem ismeri Moravcsik Gyula (1989², 155–156) sem Darkó Jenő (1902, 710). A hazai bizantinológia korai története kevéssé feldolgozott, az a kérdés, hogy a latin szaknyelv dominanciája mellett mikor jelennek meg magyar nyelven is szakmunkák, nem vetődött fel.

[2] *Régi magyar utazók Európában 1532–1770,* 1892, 306–314. Szamota valamilyen okból Sándor Pál konstantinápolyi követ útibeszámolójához illesztve közli a *Konstantinápoly leírásá*t, bár nem feltételez kapcsolatot a két szöveg és szerzőik között.

DOI 10.17167/mksz.2025.2.186-201

szöveg beválogatása e gyűjteménybe azért történhetett meg, mert Szamota eredeti, magyar nyelven született műnek tartotta; mint írja: „Ide csatolom még Konstantinápoly leírását, melyet egy névtelen 1688-ban könyvalakban adott ki, a benne foglalt adatok kétségtelenné teszik, hogy az illető névtelen eredeti tapasztalatok után irt, azaz szemtanú volt."[3] Valószínűleg ezt a véleményt elfogadva és Szamota szövegének átvételével kerül be a Tarnóczy Márton szerkesztette *Magyar gondolkodók, 17. sz.* című kötetbe is.[4]

Szamota kiadása azonban részleges szövegkiadás volt, és anélkül vágta meg a szöveget, hogy ezt bármilyen módon jelezte volna. Csak az úti leírásnak minősíthető fejezeteket adta ki, a történeti részeket – a szöveg több, mint felét – elhagyta, csakúgy, mint a szöveget lezáró rövid fejezetet, amely Görögország régióit sorolja fel, így összességében 16 levélből 9 hiányzik. Érthető, hogy Szamota a maga chresthomathiájába tartalmilag odaillő részleteket válogatott, azonban ez azt is jelentette, hogy a *Konstantinápoly leírásából* csak olyan szövegeket emelt be, amelyek erősíthették tézisét, miszerint ez egy magyar nyelven született, eredeti mű. A teljes szöveg birtokában ez sokkal kevésbé lett volna egyértelmű. A későbbiekben pedig a tudományos kutatás a Szamota-féle kiadásra alapozta következtetéseit. A lexikonszócikkeket kivéve egyetlen tanulmány vizsgálta a szöveget, Papp Sándoré, aki a Konstantinápoly elestére vonatkozó korai magyar forrásokat gyűjtötte össze, és bár említi a lőcsei kötetet, de nem tud róla, hogy abban szóba kerülne a város elestének története.[5]

Mind a mű magyar voltát, mind élményszerűségét illetően már első olvasásra gyanú ébredhet. Természetesen több magyar szerző élt a korban, aki járt Konstantinápolyban és képes lett volna megírni e szöveg városleíró részeit,[6] és talán érdeklődő közönséget is talált volna, azonban a szövegben valójában semmi sem utal magyar szerzőre. A könyvecske egyetlen magyar vonatkozású adatot sem tartalmaz, noha erre nemcsak az útleírásban, hanem a történeti részekben is lett volna ok.[7] Bár a leírások tagadhatatlanul szemléletesek és képszerűek, azonban nem tartalmaznak első személyű igéket vagy olyan adatokat, amelyekből következtetni lehetne a szerző által bejárt útvonalra. Ez különösen furcsa a Jedikule, vagyis a Héttorony leírásánál, ahol ékes szavakkal ecseteli a szerző a foglyok

---

[3] *Régi magyar utazók,* 1892, 303.

[4] *Magyar gondolkodók. 17. század*, 1979, 1161–1170.

[5] Papp 2018, 53.

[6] Elsősorban Erdély török követei és tolmácsaik jöhetnének szóba, akik közül többen publikáltak is, vagy készítettek, rendszerint kéziratban maradt útinaplókat. A teljesség igénye nélkül például Komáromi János vagy a már említett Sándor Pál török útinaplója, szóba jöhetne Rozsnyai Dávid török tolmács vagy Harsányi Nagy Jakab, aki török nyelvkönyvet is publikált (Kármán 2013; Molnár 1909; Dr. Bíró 1921).

[7] Az ugyancsak Szamotánál publikált más leírásokban például szó esik a magyar temető sírjairól: Szamota 1892, 304. Sándor Pálnál, illetve ugyanott: 334. Komáromi János tollából. Adná magát a Héttorony magyar rabjainak felemlegetése. Konstantinápoly elestének kapcsán nemcsak az ágyúöntő Orbán, hanem Hunyadi neve is megemlíthető lett volna, vagy akár csak egy általános allúzió a Magyarországot is a korban érintő török fenyegetésre.

sanyarú körülményeit, de egyetlen szót sem ejt arról, hogy honnan szerezte tapasztalatait. Nagyon sok a számadat: a város méreteire és az egyes épületek, közintézmények számára vonatkozóan, és a történeti részek is, bár nem túl megbízhatók, azonban rendkívül adatgazdagok, számokkal és statisztikákkal zsúfolva. Ezek elkészítéséhez egy jól felszerelt könyvtárban kellett kutatni.

Nemcsak a szöveg tartalma, hanem a kiadvány egésze is kérdéseket vet fel. Téma szempontjából semmi hasonlót nem találunk a korabeli hazai könyvkiadásban. Amikor valaki ennyire újszerű vállalkozásra adja magát, legalábbis furcsa, hogy nem tesz közzé előszót vagy ajánlást, bármit, ami kontextusba helyezné vállalkozását és céljait. Pedig az erősen magyarázatra szorulna. A közölt anyag nem alkalmas oktatási vagy tudományos célra, és bár a szöveg tudományosnak és megbízhatónak igyekszik mutatkozni, van egy határozottan bulváros karaktere is, a szerző igyekszik minél több szenzációs híranyaggal szolgálni.

Emellett van néhány nyelvi furcsaság a szövegben, ezek közül most csak egyet emelnék ki. A szöveg az olaszokat hol olasznak, hol oláhnak nevezi.[8] Az, hogy valaki azt hiszi, hogy a török ostrom alatt álló Bizánc a kikötőben horgonyzó oláh flottába helyezi végső reményét – ez arra látszik utalni, hogy az amúgy gördülékeny szöveg alkotója nem igazán látta át az eseményeket, amelyekről írt.

Ahhoz tehát, hogy a könyvet magyarországi szerzőnek tulajdoníthassuk, elvárható követelmény volna egy megalapozott hipotézist megfogalmazni a magyar szerző kilétéről, és alaposabb kutatással kizárni, hogy a szöveg idegen nyelvből készült fordítás. Meglepő, de a kutatásban ez utóbbi lehetőség fel sem merült: Szamota csak azt hangsúlyozza, hogy a szerző szerinte szemtanú volt, tehát nem könyvekből szerzett tudást foglalt össze, és Papp Sándor is hasonlóan érvel, amikor az anyag élményszerűségére hivatkozik.[9] Pedig az élményszerűségből nem következik, hogy ez egy magyarul író személy élménye lett volna.

A *Konstantinápoly leírása* azonban nem magyar nyelven született, hanem bizonyosan németből készült műfordítás. A modern technikai lehetőségek mellett a szövegben szereplő számos adat, latin idézet, ritkán használatos név könnyítette meg a keresést, és több olyan könyvet sikerült találni, amelyek tartalmazták a lőcsei kiadvány hosszabb vagy rövidebb részleteit német és francia nyelven. Volt közöttük magyar témájú történelmi regény, önálló kutatómunkán alapuló országleírás, szerző nevével vagy anélkül megjelent kompilációk, javarészt az 1680-as években sűrűsödő kiadásokkal, de némely vonatkozó munka még a 18. században is többször megjelent. A korszak nem ismerte a szerzői jogok fogalmát, és Bécs második török ostroma, majd Magyarország felszabadítása Európa-szerte fokozta az érdeklődést a téma iránt: futószalagon készültek a témába vágó munkák, gyakran szemérmetlenül hosszú részeket emelve át egymás műveiből.

Ezzel együtt sem volt nehéz megtalálni azt a kötetet, amely a lőcsei kiadvány minden szövegét tartalmazza németül, folyamatosan és változtatások nélkül, azonos megszövegezésben, ez pedig a *Descriptio novissima imperii Turcici: das ist*

---

[8] A használt népnév általában olasz, de oláh olvasható például itt: A_4b, A_5b.

[9] Papp 2018, 53.

eine gantz neue Außführliche und Grundrichtige Beschreib-Vorstell-und Entwerffung deß heutigen Türckischen Reichs… in drei Theil eingetheilet, benanntlich in die Asiatische, Africanische, und Europäische Türckey… Würzburg, In Verlegung Quirini Heyls, Hof und Academischen Buchhändlers im Jahr 1687. (VD17 23:239174S). A könyv újrakezdődő lapszámozással, 154, 72, illetve 162 lap terjedelemben, számos rézmetszetes illusztrációval mutatja be az ázsiai, afrikai s végül az európai Törökországot. Tehát a megjelenés időben nagyon közel esik a lőcsei kötetéhez, és a harmadik, európai Törökországról szóló rész 71–90. lapjain találjuk meg a lőcsei szöveg párját, illetve a 105–106. lapokon a Görögország régióról szóló fejezetet.

A magyar szöveg aránylag hűen követi a német eredetit, a fejezetbeosztás azonos, a fordítás általában pontos, de a fordító rövidségre törekedett, ezért kihagyott rövidebb, nélkülözhető részeket, például az ókori Byzantium 72. lap 3–10. sorában olvasható alapítási mítoszát, és különösen a hosszabb leíró részeket erősen[10] lerövidítette. A rövidítések helyenként már az érthetőség rovására mennek.[11] Komolyabb, nyilvánvalóan figyelmetlenségből adódó hibákat is találunk.[12] A magyar szöveg utolsó lapján az antik Hellász legfontosabb városállamai „Athenabéliek, Lacedaemoniák, Thebanusok" voltak, az „aláb való Respublicák" pedig a „Baeotinusok, Phocinusok, Corynthianusok", de kihagyja a jelentősebbek közül az aitólokat és az acháiokat, a kisebb államok közül pedig Megarát, Sikyónt, Argost, Mykénét, Élist, Arkadiát és Messénét.[13] Nyilvánvaló, hogy nem egy észszerű tartalmi összefoglalás volt a cél, hanem egyszerűen a rövidítés, amely mögött a legfontosabb motiváció az lehetett, hogy a fordító a német, és gyakran hibás[14] névalakok alapján nem tudta megállapítani a latinos névformát, amire szüksége lett volna. Az összességében kis jelentőségű változtatások ellenére a szöveg egyértelműen fordításnak tekinthető, amelynek forrása bizonyosan ez a *Descriptio nova* című német kiadvány.

---

[10] Így például a p. 72–73. hosszú leírását a város körülhajózásának időtartamáról töredékére rövidíti.

[11] Amikor leírja, hogy milyen látványt nyújtanak a lakónegyedek a tenger felől nézve, a német változat ez: „die Dächer haben schöne bund-gefärbte und trefflich ausgezierte Rinnen, welche angenehme Vermischung sampt dem weissen Glantz der Gebäue, über die massen lustig fernet, bey solcher weissen und grünen Farbe sticht sich auch trefflich wohl ab die Schattirung, welche manche Gewölber, so mit Bley gedecket, und den Moscheen oder Türckischen Tempeln gleich macht von sich werffen…" (p. 73.) Ebből magyarul ennyi marad: „Az Házak hejazattyai meg ékessittettek sok féle szinü mesterséges csatornákkal, mely ékes külömb külömb féle épületekkel és zöld árnyékozással." (A_3b)

[12] A németben a város természetesen hét „hegyre" épült, amelyből a magyarban (A_3a, alulról 2. sor) „hét partok" lesznek.

[13] *Descriptio* 1687, 106.

[14] Acháj helyett a németben is „Dacheenser" olvasható, ami teljesen értelmetlen. Wagnernek a szöveg alapjául szolgáló *Delineatió*jában (ld. lentebb, 18. jegyzet) p. 44. természetesen még „Acheenser" áll.

Ez utóbbi tényt azért fontos leszögeznünk, mert a német nyelvű eredeti munka alapvetően egy sebtében összeollózott kompiláció, amely változtatás nélkül emelt át hosszú részleteket más könyvekből, és amelyet kiadója számos rézmetszettel és sok ellenőrizetlen információval kívánt eladhatóvá tenni.

Itt most nincs idő rá, hogy akár csak a magyarul is megjelent rész forrásait teljes mélységében tisztázzam, csak a főbb forrásokat emelném ki. A *Leírás/ Descriptio* történeti része, Konstantinápoly elestének leírása egy az egyben megtalálható Eberhard Werner Happel történelmi regényében: *Ungarischer Kriegs-Roman, Dritter Theil*, Ulm 1686, 698–712. (VD17 23:233662W).[15] Ám ugyanez a szöveg éppen egy évvel korábban megjelent nyomtatásban is, Paul Conrad Balthasar Han nürnbergi író és naptárkészítő könyvében: *Die jetzt-lebende Türcken oder Schau-Platz der ottomanischen Pforten das ist.: kurtz-verfaßte Chronologische Beschreibung aller und jeder Türcken Käyser*… Nürnberg, Hoffmann 1685, 530–534. (VD17 23:315492K), ennek első kiadása 1678-ból: VD17 23:315435T). A *Descriptio* közvetlen forrása bármelyik lehetett.

A városleíró részek fő forrása Alain Manneson Mallet kartográfus világleírása, amelynek az első német kiadása 1685-ben jelent meg. A *Descriptio novissima* összeállítója követte Mallet fejezetbeosztását és címeit,[16] de Mallet szövegét kiegészítette máshonnan vett anyaggal, így főleg a már említett Eberhad Happel *Relationes curiosae* című folyóiratából vett adatokkal[17] – ezt láthatjuk például a Héttorony leírásánál is, ahol Mallet száraz, tényszerű anyagát a foglyok szenvedéseit jobban kidomborító szöveggel egészítették ki. Az ok, amiért a magyar nyelvű lőcsei szöveg élményszerűen hangzik, hogy az eredeti szöveg egy zsurnaliszta regényírótól származik. Emellett a város általános leírása, Görögország földrajzi egységeinek bemutatása és a statisztikai adatok közvetlen forrása Johann Christoph Wagner (1640–1701) teológus, matematikus, kalendáriumszerző könyve volt.[18]

A *Descriptio* német szövege magyarázatot ad az Aranyszarv öbölben horgonyzó „oláh flotta" eredetére is: ahol a német szöveg Italienert használt, a fordításba olasz került, ahol a német eredeti a Welsch szót használta, ott oláhot kapunk magyarul.

Ezek után még inkább magyarázatra szorul, hogy ki és miért gondolta úgy Lőcsén 1688-ban, hogy e frissen megjelent és terjedelmes német nyelvű kötetből kiválaszt egy minden magyar vonatkozást nélkülöző hosszabb szemelvényt és

---

[15] Happel regényéhez ld.: Scholz-Williams 2021, 97–104, valamint Lénárt 2016 és Tamássy-Lénárt 2021, 77–98. E kompilációs módszer elemzése a *Descriptio* szempontjából is tanulságos, bár utóbbi, Happel munkáival ellentétben, nem tartalmaz saját anyagot, hanem valóban színtisztán kompiláció.

[16] Első német kiadása: Manneson Mallet 1685. A *Descriptió*ba átvett részek: 82–83: Vom Schloß der sieben Thürne, 83–84., Vom Serrail, Von der heiligen Sophia 86–88.

[17] Happel 1685, 367–369.

[18] Wagner 1684, 44, 60–64.

megjelenteti magyar nyelven, meglehetősen igénytelen formátumban és minden magyarázat nélkül. Miféle üzleti vagy egyéb hasznot remélhettek e kiadványtól?

Az, hogy a könyvecske valóban Lőcsén és a Brewer-nyomdából került ki, a betűtípusok vizsgálata alapján bizonyos: Pavercsik Ilona felvette a könyvet a lőcsei kiadványok közé, mind a könyvdíszek, mind a betűk egyértelműen azonosíthatók lőcsei típusokkal.[19]

Az 1688-as évben a lőcsei Brewer-nyomdából alig került ki valami. Egyetlen teljes könyvet ismerünk, V. Károly császár életéről (RMK II. 1635), fennmaradt még egy 8 leveles vers (RMK I. 1369) amely a kiadó megnevezése nélkül jelent meg, egy színlap (Čaplovič 1488 = *Magyar Könyvszemle*, 82[1966], 170) és egy gyászbeszéd (Čaplovič 1492a téves dátummal). Az, hogy e patinás protestáns kiadótól miért csak ennyi a termés 1688-ban, nem nagyon igényel magyarázatot, az azonban annál inkább, hogy miért adnak ki egy magyar nyelvű történelmi könyvecskét, amely oktatási vagy tudományos célra alkalmatlan, igazából csak szórakoztatásra lehetett jó, azonban az ilyen típusú tudományos-ismeretterjesztő bulvárra a 17. századi Magyarországon nincs párhuzam.

A kulcs a magyarázathoz a német eredetiben rejlik. Annak sincs ugyan megnevezett szerzője, viszont van kiadója: egy bizonyos Quirin Heyl könyvárus, és alighanem őt magát kell a munka kompilátorának is tartanunk. Heyl egész tágabb rokonsága könyvekkel dolgozott,[20] ő maga a forrásokban könyvkereskedőként és kiadóként is felbukkan.[21] Sok helyen megfordult, mozgása kiadványainak impresszumai alapján rekonstruálható: Würzburg (1685–1687), Mergentheim (1691–1695), Augsburg (1695), Regensburg (1700–1703), Stadtamhof (1700–1703).[22]

Quirin Heyl pályafutásának vannak magyar vonatkozásai is. 1689-ben ugyanis kérvénnyel járult a császári udvarhoz, amelyben évi 200 tallér támogatást kért arra, hogy nyomdát állíthasson fel a frissen visszafoglalt Budán. A vonatkozó kérvényt és a hozzá kapcsolódó iratanyagot Takáts Sándor fedezte fel 1905-ben,

---

[19] Bánfi, Pavercsik, Perger, V. Ecsedy, 2014, 203. A *Konstantinápoly leírásá*ban lőcseiként azonosított betűk és díszek: IX/33 A 9 mm antikva címbetű, IX/30 K 122 kurzív címbetű, IV/25 dísz a címlapon, VIII/ 20, 23, 26, 27, 60, 61, 63 nyomdai cifrák, VI/1 sorozat iniciálé E betűje. Köszönet Vizkeletyné Ecsedy Juditnak a betűtípusok vizsgálatáért.

[20] Quirin Heyl (1664–1714) szülei Johann Sibert Heyl ellwangeni nyomdász és Maria Katharina Eberheins, egy würzburgi könyvkiadó, Nikolaus Bencard özvegye. A rokonság szinte minden tagja könyvkiadás, -nyomtatás, -kötészet területén tevékenykedett, egymással szoros kapcsolatot tartva. Nikolaus Bencard két házasságából három fia, Johann, Johann Kaspar és Johann Melchior működött könyvkiadóként. Az özvegy második férje, Quirin apja is nyomdász volt. Az ő házasságukból született gyerekek közül Quirin mellett Arnold nevű fiúk is könyvkiadással és könyvkereskedelemmel foglalkozott, ld.: Heitjan1960, 618; Hofmann 2010, 79. A név helyesírásában nem követem a VD-ban használt Heil változatot, mivel az összes idézni kívánt nyomtatott és kéziratos szöveg a Heyl vagy ritkábban a Heyll változatot használja.

[21] Benzing 1977, 1162–1163. Quirin Heyl 1692-ben nősül meg, 1694-től mainzi polgár. Halálának időpontja: Mainz 1714 (Reske 2015, 666).

[22] https://data.cerl.org/thesaurus/cnp01038800 (letöltve: 2025. február 15.)

a bécsi Finanzarchiv levéltárban.[23] Takáts nem publikálta az anyagot, de magyarul és parafrazálva hosszabb részeket idéz belőle. A kérvény lényegét a következőképpen foglalja össze:

„Ő kegyelme – mint maga írja – sokat hallott a hatalmas Magyarországról, sógora, a ki Budán tüzérhadnagy[24] volt, szintén sok szépet írt neki ez országról. Igen sok világi és egyházi férfiú is melegen ajánlotta neki a török iga alól felszabadúlt magyar földet, a hová oly sok derék német család vándorolt, és vándorol naponkint. Mindezen körülmények arra ösztökélték őt, hogy nagy és teljesen újonnan berendezett könyvnyomdájával és annak egész személyzetével Budára költözzék. A királyhoz intézett folyamodásában elmondja, hogy az ő czélja Magyarországban a tudományoknak és a művészeteknek előmozdítása. A legelső munka, a mit Budán ki akar adni: Magyarország teljes leírása magyar, német és latin nyelven. Arra kéri tehát Ő felségét, támogassa e nagy vállalatát évi 200 tallérral, s adjon neki privilégiumot, hogy ő és utódai békében űzhessék mesterségüket, a mely valóságos szellemi kincse lesz e szép országnak!"

Takáts leírja még, hogy Heyl jelezte, hogy olyan könyvkötő, illetve papírmalommal rendelkező német családokat is ismer, akik szívesen költöznének Budára. Azonban a bécsi udvar nem mutatott fogékonyságot Heyl terveire, a végső döntés az volt, hogy minden egyéb módon szívesen támogatják, azonban pénzt nem fog kapni. Takáts a maga rövid tanulmányát meglehetősen maliciózus konklúzióval zárja: „A kamarai inspectio országos érdekü vállalatra nem akart 200 tallért adni akkor, amikor tisztviselői, a hivatalos iratok szerint, ezreket és ezreket sikkasztottak és loptak."

Quirin Heyl terveit egy budai nyomda alapítására a későbbi szakirodalom is tárgyalta, alapvetően átértékelve Takáts véleményét. A következő kutatógeneráció sokkal szkeptikusabban értékelte a terv realitását s ezzel együtt a bécsi döntés megalapozottságát, hiszen Buda ezekben az években még romokban hevert, egy nyomda odahozatala, nyereséges működtetésre reménytelen vállalkozás volt.

Valószínűleg Takátstól függetlenül Gárdonyi Albert is felfedezte az iratokat, és vonatkozó rövid tanulmányában arra jutott, hogy a kérvény elutasítása nem jelentett óriási veszteséget a magyar művelődésnek, de a nyomdaipar fejlődését talán elősegíthette volna.[25] Az eredeti iratokat Takáts és Gárdonyi után senki nem vette kézbe, hanem az általuk összefoglalt, parafrazált, illetve néhány mondattöredék erejéig magyarra fordított, s csak pár szó erejéig németül is közölt szöveg alapján értékelték Heyl folyamodványát.

Ballagi Aladár[26] fölvetette, hogy azok a nyomtatványok, mindenekelőtt a *Mahometischen Klag-schrifft* című röplap, amely 1688-ban és utána budai impresz-

[23] Takáts 1905, 350–353.

[24] Az eredeti kérvényben egyszerűen hadnagy.

[25] Gárdonyi 2014. május, 145–146.

[26] Ballagi 1925, 352.

szummal jelentek meg,[27] esetleg valóban Budán készültek, és esetleg Heyl mégis lejött Budára egy kisebb kézisajtóval.

Kelényi Ottó tanulmányban vizsgálta a négy hamis budai impresszumos kiadványt, amelyek a 17. század végén és a 18. század első évtizedeiben jelentek meg,[28] s így Ballagi feltételezését is, amelyet kategorikusan elutasít. Egyrészt mivel a röpirat, ha nincs is impresszuma, de az 1688. év szerepel benne, egy évvel a kérvény beadása előtt. Kelényi a korabeli lehetőségek között igyekezett utánajárni Quirin Heyl kilétének Würzbugban, és arra jutott, hogy ott Heyl könyvkereskedő volt, és semmi jele, hogy nyomdája lett volna, legfeljebb szándék szintjén. A budai impresszumokat alapvetően azzal magyarázza, hogy a Buda felszabadítását követő években egy hamis budai nyomdahely feltüntetése növelhette egy nyomtatvány piaci értékét Nyugat-Európában.

Gulyás Pál volt a legszigorúbb hősünkkel:[29] „Nagyhangu felterjesztésében meglepő tájékozatlanságról tesz tanubizonyságot, mert ugy tünteti fel a dolgot, mintha ebben az időben nyomda, könyvkötőmühely és papirmalom egyáltalán nem lett volna Magyarországon, s kizárólag Heyll letelepülésétől függene, hogy a budai ifjuság ne nőjjön fel tanulatlanul s a derék magyarok könyvekért ne vigyék ki külföldre a pénzüket. Hogy ajánlatát minél kedvezőbb szinben tüntesse fel, egyuttal arra is kötelezi magát, hogy nyomdáját propagandisztikus célok szolgálatába állitván, a szubvenció fejében metszetekkel diszitett latin, német és magyar nyelvü fóliánsban fogja ismertetni Magyarországot." Tanulságos, hogy milyen nehéz megfelelni az utókor különféle politikai diskurzusainak: Takátsnak az volt a baja Béccsel, hogy a magyar országleírás helyett az örökös tartományok bemutatását finanszírozták, Gulyás Pál szerint az egész ötlet merő propaganda.

Gulyás szerint Heyl nem csupán a magyarországi viszonyokkal nem volt tisztában, hanem saját lehetőségeire vonatkozóan is hazudott, Kelényi kutatásaira hivatkozik, amely szerint Heylnek nem volt nyomdája, sőt olyan kategorikusan fogalmaz, ahogy Kelényi nem: „Heyll Quirinus sohasem volt nyomdász, hanem könyvkereskedő, aki 1684-ben telepedett le Würzburgban, a különös fejedelmi kegy folytán három évi adómentességben részesült." S végül szerencselovagnak nevezi Heylt.

Borsa Gedeon megértőbb, mikor a vállalkozásra így hivatkozik: „romantikus tervei a még szinte teljesen romokban heverő Budával kapcsolatban."[30] Ő valószínűleg azzal is tisztában volt, vagy csak ráérzett, hogy Quirin Heyl kérvénye benyújtásakor mindösszesen 25 esztendős volt.

---

[27] *im Jahr 1688. Gedruckt zu Ofen in der Teutschen Druckerey*. A röpirat egyetlen ismert példánya máig az ulmi városi könyvtárban van.

[28] Kelényi B. 1933, 35. Kelényivel szemben érvelt Trócsányi 1937, 153–157. Ő úgy gondolta, hogy ha nem is Heyl, de más vándornyomdász nyomtathatta akár Budán is a szóban forgó kiadványokat, és a betűk eredetének vizsgálata önmagában nem perdöntő, mert ha Budán történt is a nyomtatás, mi mással, mint Németországból származó betűkkel?

[29] Gulyás 1961, 150–154.

[30] Borsa 1996, 393. A Heyl-nyomdatervhez ld. még V. Ecsedy 1999, 147.

A vonatkozó iratanyag túlélte a 20. század viharait, máig megtalálható a bécsi Finanz- und Hofkammerarchivban,[31] mikrofilmmásolata a Magyar Országos Levéltárban is hozzáférhető.[32] Az iratanyagot Heyl eredeteti kérvénye alkotja, amelyhez csatlakozik egy *Sonderbare Motiva…* című függelék, ahol Heyl pontokba szedve magyarázza, hogy miért lenne az ország számára hasznos e budai nyomda felállítása, és Heyl maga mi mindennel tudna hozzájárulni a sikerhez. Az officina éves működési költségét 3-4000 tallérra becsüli, amelyhez képest az évi 200 tallér szubvenció csekély összeg volna. Az udvari kamara 1689. november 2-i dátummal véleményezteti a kérvényt a budai kamarai igazgatósággal, itt már a központi kérdés az a bizonyos 200 tallér, tudniillik, hogy ezt határidő nélkül, tulajdonképpen „in perpetuum" kellene fizetni. A budai kamarai inspector, Werlein válasza 1689. november 22-i, és jelzi, hogy korainak találja a nyomda felállítását, bár elismeri, hogy igen hasznos lenne. Végül 1690. január 5-én tudatják Heyllel a hivatalos elutasító választ: a nyomda felállítása, bár a közjóra nézve üdvös volna, mégis túl korai, azonban, ha Heyl a saját költségén felállítja a nyomdát, nem pénzbeli támogatásra számíthat.

A kérvény eredeti szövegének és a válaszoknak az ismerete önmagukban nem változtatják meg azt a képet, amit a kutatás 120 év alatt kialakított a második budai nyomda felállításának kísérletéről. Sokkal alapvetőbben befolyásolja az összképet a *Konstantinápoly leírásának* 1688. évi megjelenése.

Mi az, amit bizonyosan és adatszerűen tudunk? Quirin Heyl würzburgi könyvárus összeállít és kiad[33] egy kompilált Törökország leírást 1687-ben – ez a tény önmagában bizonyítja, hogy Heyl nemcsak könyvárus volt. E könyvből egy rövid részlet megjelenik Lőcsén 1688-ban, magyar nyelvre fordítva. Ez a kiadvány teljesen idegen a kor hazai könyvkiadásától, és nemcsak eladhatatlannak tűnik az akkori Magyarországon, hanem annak sincs jele, hogy bármivel piacképessé próbálták volna tenni. 1689-ben Heyl egy kérvényt nyújt be Bécsben, amelyben anyagi támogatást kér egy budai nyomda felállításához, és megígéri, hogy magyar–német–latin nyelvű országleírást fog kiadni. Teljesen valószínűtlen, hogy ezek az események egymástól függetlenül történtek, biztosra vehetjük, hogy a lőcsei kiadvány valamiképpen kapcsolódik Heyl magyarországi terveihez. Valójában mit is tervezhetett, mi volt a célja a lőcsei kiadvánnyal, és mi volt a kapcsolat közte és a Brewer-nyomda között?

Heyl kérvényének magabiztos érvei és ígéretei csupán annak eredményei, hogy szerzőjük minden lehetséges gazdaság- és kultúrpolitikai érvet összeszedett, amelyek a bécsi hatóságot meggyőzhették a támogatásról. Kérvényének komolysága nem ítélhető meg annak alapján, hogy mi most alkalmas állapotban véljük-e az

---

[31] Bécsi jelzet: Hofkammerarch. Wien Hoffinanz Ungarn Fasz. 333. Anfang Vm=11. A köteten: Hoffinanz Ungarn Jän. Feb. 1690. fol.68–fol.74. Allgemeines Verwaltungsarchiv - Finanz- und Hofkammerarchiv - Contact

[32] A mikrofilm jelzete: HU_MNL_OL_MF_W2247_B_0010, 0011, 0065, 0066, 0067, 0068, 0069, 0070 számú felvételek.

[33] A *Descriptio novissima* impresszumában „In Verlegung Quirini Heyls" olvasható.

ostrom utáni évek Budáját egy könyvnyomda fenntartására, ennél lényegesebb, hogy Heylt addigi pályája, mesterségbeli gyakorlata és eszköztára alkalmassá tette-e egy ilyen vállakozás beindítására.

Würzburgban több nagy terjedelmű kiadványt megjelentetett latin és német nyelven, főleg lelkiségi témákban, de földrajzi és természettudományos kérdésekben is, utóbbiakat általában gazdagon illusztráltatta. Az impresszumban saját szerepére „Verlegt von Quirin Heyl", illetve az egyértelműbb „Sumptibus Quirin Heyl" formában hivatkozik.[34] Tehát valóban úgy tűnik, hogy Heyl Würzburgban árult és kiadóként finanszírozott is könyveket, de saját nyomda tulajdonlásának nincs jele. Ezután 1688 és 1690 között, vagyis pontosan azokban az években, amikor megjelenik a lőcsei kiadvány, és amikor az udvarral való levelezés zajlik, Heyl holléte nem ismert. 1691-ben tűnik csak újra fel a neve impresszumokban, viszont ekkor már Mergentheim városában, és megváltozik a saját személyére tett utalás is: „typis et sumptibus Quirini Heyl", illetve „In Verlag und Truckerey Quirini Heyl" lesz a szokásos forma, teljesen egyértelművé téve, hogy Heyl már nemcsak kiadója, hanem nyomdásza is a köteteknek.[35] Bár ez az állapot, úgy tűnik, csak rövid ideig állt fent: 1692-ben nem jelentetett meg semmit, a későbbi kiadványokban pedig újra a „Sumptibus/In Verlegung" forma tért vissza. Azonban bizonyos, hogy legalább egy rövid ideig Heyl nyomdászként hivatkozott magára, méghozzá pont azon időperiódus után, amikor a bécsi eljárás zajlott. A dátumok tehát megengedik a feltételezést, hogy valóban betűk és a nyomdagépek birtokában kért támogatást az udvarnál, és semmi okunk azt feltételezni, hogy a szükséges technikai és anyagi háttér teljes hiányában, valóban afféle szerencselovagként pályázott volna állami támogatásra. Kérvényében emellett további, nem megnevezett hazájabéli könyvkötők és iparosok áttelepedésére is céloz – vele együtt öt fivér tevékenykedett könyvész szakmákban, akik több nemzedékre visszamenő tapasztalattal és kapcsolatrendszerrel bírtak, tehát ezek az állításai is megalapozottak lehettek.

Ígérete, hogy egy német–magyar–latin országleírást ad ki sok szép metszettel, képtelenségnek hangzik, ha a szemünk előtt Bél Mátyás később megvalósuló projektje lebeg, de Heyl nézőpontja egészen más volt. Ő 1687-ben egy Törökország leírást adott közre, amely ráadásul – nem tartva lépést a viharos hadszin-

---

[34] VD17 4620:756260Q: Caspari, Johann, *Devotæ Considerationes Mysteriorum sanctissimæ vitæ Jesu Christi, Filii Dei Vivi, Redemptoris Mundi*, Herbipoli, 1687: „Sumptibus Quirini Heyl, Bibliop. Aulico-Academici."; VD17 547:673050P: Lemmer, Lorenz, *Lauretanum Mariale,* Würzburg, 1687: „Verlegt von Quirin Heyl. Academ. Buchhändlern"; VD17 12:182387R: Zahn, Johann, *Pro prectice construendo et elaborando oculo artificiali teledioptrico sive telescopio fundamentum III.,* Herbipoli, 1686. [1687]: „Sumptibus Quirini Heyl, bibliopol. aulico-academici. Összesen 17 db. VD17 tételről van szó.

[35] VD17 12:627786T: *Geistliches Zeughauß Das ist Allzeitfertiger Prediger Bestehend in underschidlichen Kirchwey-Predigen neue Jahrs-Predigen schöne Lob- und Fest-Predigen*, Mergentheim, 1691: „In Verlag und Truckerey Quirini Heyl."; VD17 547:673147R: Blöchinger, Petrus, *Thesaurus Eucharisticus Absconditus et indeficiens*, Mergentheim, 1691.: „Typis et sumptibus Quirini Heyl." Összesen nyolc tétel található a VD17-ben ezzel a kiadó megjelöléssel.

téri eseményekkel – a hódoltsági Magyarország és Erdély bemutatását is tartalmazta (pp. 29–59) harminc oldalon, számos metszettel. Ez önmagában, három nyelvre fordítva már kilencven lapot tenne ki, további anyagot kompilálva a Habsburg-uralom alatt álló Magyar Királyság leírásával volna kibővíthető, s így aránylag rövid idő alatt, nem túl nagy befektetéssel teljes Magyarország leírássá fejleszthetőnek látszik – igaz nem az ígért fólió, hanem negyedrét formátumban számolva. Heyl ígérete tehát egyáltalán nem volt képtelenség, és az így születő mű propagandacélokra tényleg használható lett volna, mint a felszabadított területek reklámja, még akkor is, ha önálló és új szellemi terméket egyáltalán nem tartalmazott volna.

Ezen a ponton ideje visszatérnünk a *Konstantinápoly leírás*ához. A kötetben az eddigiek alapján egy technikai kísérletet kell látnunk, amelynek semmilyen más gazdasági célja nem volt, csak annak megvizsgálása, hogy a gyakorlatban megoldható-e a Magyar Királyságban Heyl *Descriptio novájának* magyar nyelvre fordítása, szedése és nyomtatása. A *Leírás* 1688-ban jelent meg, tehát még a kérvény beadása előtt. Heyl ezen tapasztalat birtokában merte megígérni, hogy elkészíti a háromnyelvű országleírástát, tehát ígéretét bizonyára teljesen komolyan gondolta.

Az utolsó kérdés: hogyan jönnek a képbe a lőcsei Brewerek? Egyáltalán miért volt rájuk szükség, ha Heylnek volt nyomdája? Bár az üzleti kapcsolat pontos természete és mélysége a Heyl és a Brewer család között új levéltári anyag felbukkanása nélkül nem tisztázható, a puszta kapcsolat is Heyl szándékának a komolyságát mutatja: a jelentős anyagi kockázat vállalása előtt nem csak sógorától, a főhadnagytól tudakozódott, hanem magyarországi nyomdászoknál is igyekezett tájékozódni. A Brewer családnak kiterjedt német kapcsolatrendszere volt, amelyen keresztül a magyarországi ismeretséget kereső Heyl rájuk találhatott.[36] Nem tudjuk, hogy Heyl pontosan mikor és milyen körülmények között lett nyomdatulajdonos, talán már 1688-ban, talán csak később. A *Konstantinápoly leírásá*val a cél nem a technikai lehetőségek, inkább az emberi erőforrások tesztelése volt a cél. Ne felejtsük el: egy Heyl számára tökéletesen ismeretlen kelet-közép-európai nyelvről van szó, nemcsak az jelenthetett volna nehézséget, hogy alkalmas műfordítót találjon, számára az is kérdéses lehetett, hogy a választott nyelv irodalmi fejlettsége egyáltalán elégséges-e ahhoz, hogy az általa megjelentetni kívánt komplex szövegek visszaadhatók legyenek rajta.

Heyl, noha kérvényében főleg a német olvasói igények kielégítéséről beszélt, de nyomdájának az „Ungarische und Deutsche Königliche Hofbuchdruckerei" nevet szánta, és a kérvényben egyértelműen jelezte, hogy magyar nyelven is kíván nyomtatni, a *Konstantinápoly leírása* szintén ezt a szándékot bizonyítja. E kérdésben, hogy Magyarországon milyen nyelven érdemes és milyen mennyiségben könyveket árulni, szintén nem támaszkodhatott más információforrásra, mint a Brewer-házra. Nem tudhatjuk, hogy Heyl a kérvények sikere esetén milyen együttműködést képzeltek el a két cég között. Lehet, hogy a *Konstantinápoly leírása*

[36] Pavercsik 1979, 353–408; 1980, 349–473.

megjelentetése a lőcsei nyomda számára csupán egy volt a fizetett megbízások közül. De az is lehet, hogy elképzelhetőnek láttak valamilyen hosszabb távú, kölcsönösen előnyös együttműködést: Heyl katolikus volt, és családja révén jó beágyazottsággal rendelkezett a német könyvkészítésbe és -kereskedelembe. E kérdésekre alighanem soha nem kaphatunk választ.

Jelen tanulmánynak nem képezi tárgyát, de biztosabban remélhetünk eredményt egy másik kérdésben: a Heylre vonatkozó új adatok szükségessé teszik a ’80-as évek hamis budai impresszumos kiadványainak felülvizsgálatát, különösen az 1688-as, „Teutsche Truckerey in Ofen” impresszummal megjelent *Mahometische Klag-schrift*… című röpiratot, s ennek betűinek eredetét. A röpirat budai volta ellen Kelényi egyik fő érve az volt, hogy Heyl kérvényénél korábbi keltezésű, azonban jelenleg úgy látszik, hogy Heyl Magyarországhoz kapcsolódó tevékenységében a kérvényének beadása nem a kezdő, hanem a végpontot jelentette, és egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy személyesen is megfordult Magyarországon.

Zárásként a következőkben foglalhatjuk össze a vizsgálat eredményeit: Quirin Heyl budai nyomdaalapítási terve nem volt előkészítetlen, a fiatal könyvkereskedő teljesen komolyan gondolhatta a magyarországi vállalkozást, és eljutott addig, hogy ténylegesen felvegye a kapcsolatot magyarországi szakemberekkel. Több évet szánt a helyzet felmérésére, és jóllehet, kérvényében negligálta a magyar papír- és könyvipar egészét, de a valóságban, saját józan érdekének megfelelően, igenis tájékozódott. A német–latin–magyar nyelvű, képes országleírás, amelynek megjelentetését felajánlotta az állami szubvencióért cserébe, a Würzburgban 1688-ban általa megjelentetett Törökország leíráshoz hasonló, annak anyagát is felhasználó, reprezentatív, de önálló szellemi terméket nem tartalmazó kötet lett volna. Vállalkozása megindításában azonban komoly szerepet szánhatott a remélt kormányzati támogatásnak. Mivel ezt nem kapta meg, 1691-ben már Mergentheimben találjuk.

Függelék

Quirin Heyl kérvényének szövege, valamint az ahhoz csatolt *Sonderbare Motiva* című irat.[37]

Aller Durchleüchtigster Großmächtigster und vnüberwindtlichster Röm. Käy. auch zu Hungarn vnd Bohaimb. könig. Ertzhertzog zu Österreich etc. etc.
Aller Gnädigster Käyser. König. vnd Herr Herr.
Demnach Eüer Kay. May. nechst beystandt Göttlicher Hülfe, daß große und mächtige Königreich Hungarn sampt deme vom Erbfeind Geißtlichen Nahmens von mehr dann hundert Jahren Tyrannisch beßetzenen fürstenthumen, stätt[e] und Plätze glorwürdigst überwunden, und unter dero gehorsamb gebracht, auch ernante orth schon wiederumb uon allerhand Nationen absonderlich aber uon denen teütschen bezogen, erbauet, und bewohnet worden ist, wie uon unterschiedlichen

[37] Köszönöm Deák Eszter szíves segítségét az átirat elkészítésében.

geißt. und weltlichen gelehrten Männer sonderbahr auch uon meinem Schwag. Frantz Bernhardin uon Buching Eüre Kay. May. alleruntertänigsten Heüptleüth. zu Offen gerathen worden meine gantz neü erkauffte, in vielerey schprach und schrifften bestehende buchdruckerey (Sub titulo hungarische und teutsche königliche hofbuchdruckerey) in Offen aufzurichten, beuorab weil alldorten bey ermanglung deßen die Jugend erwachst, ein volichlich unwiederbringlicher Schaden darauf entstehet: hingegen aber bey Stifftung eines so großen wercks ein unbeschreiblicher geist. und weltlicher schatz verschaffen, auch frembde Nationen solches, schöne land zu bewohnen mit größerem Eyfer veranlast werden.

Von nun allergnädigster Kayser der gleichen buchtruckereyen uon anderen potentanten, Churfürsten und herrn mit Privilegien und sonst mittlen begnadet werden, aus ursach weil solche zu größerer Ehr Gotteß gebraucht zu fortsetzung der Studien höchst nöthig, und entlich aller Kunst wißenschafften zum Nutz beförderlich kommen.

Daß gelangt an Eüer Kay. May. mein allerunterthänigst bitten, sie gerufen zu unterhaltung dieser neü offerirenten buchtruckerey ein gnad jährlich nur uon Zweyhundert reichsthaler (jedoch ohne allerunterthänigste masgebung allergnädigst zu resolviren. So würd ich unuerhinglich mehr gedachte buchtruckerey auff Offen verschaffen, und zum anfang die beschreibung des gantzen Köngreichs Hungarn, in lateinisch, hungarisch und teutscher Sprach sampt aller stätte und Festungen mit Kupffer in fol. truchen, und Verlegen, so dann schuldigster maßen solche hohe Kay. gnad lebenslang in stetter Devotion mit allemunterthänigstem respect haab, guth, und blut zu demeriren bestens beflißen seyn, alß der ich lebe und sterbe.

Euer Kay. und König.May.
Allerunterthänigst-gehorsambster
Quirinus Heyll

Sonderbare Motiva daß alleruntenth.st angebettenen Stipenij ad 200 Taller zu unterhaltung der neu offerierente Buchtruckerey in Offen auf zu richten

1.
Weilen Ich auß meinen mittlen die Buchdruckerey umb ein zimbliches Capital erkaufft, und Jähr. unter wenigsten 3 biß 4000 Taller unmöglich kan fortgeführt werden, dahero nur ein kleine gnad von 200 taller Jährl. allerunterthänigst. gebetten wird.

2.
Daß bey ermanglung deßen, absonderlich die teütsche Jugent erwachst, einfolglich ohne geißt und weltliche lehr auferzogen wird, auß Vrsach, weil die Bücher zu theüer, od[er] gahr nicht zu haben.

3.
Daß bey so bewanten mangel der höchstnöthigen bücher, daß geld vom königreich Hungarn entzogen, und in andere länder mit großen schaden vor [=von] dergleichen wahren geführt wird.

4. Daß etliche Buchbinder im Röm. Reich ihr Heüßer zu verkauffen resolvirt, und mit Weib, Kinder, Haab und guth daß Königreich Hungarn bezihen wollen, auß ursachen, wan alda die bücher getruckht, und sie mit allem Verlag versehen werden, welche alle ihro Kay. May. Steüer, und anlag geben müßen.

5.
Daß auch schon ein Papier macher vorhanden, welcher mit erbauung einer Papier Mühl das Königreich Hungarn zu zihe von der Schrifft, und dem gantzen Königreich zum größen Nutzen kombt, oder ich selbsten will erbauen laßen.

6.
Daß ich zu Ihro Kay. König. May. unsterblichen Ehr, und Triumph die beschreibung Hungarisch: Lateinisch: und Teütsch aller Stätt und Plätze, des gantzen Königreichs Hungarn in fol. mit Kupffen Trucken, und Verlegen will, ein opus von Viel 1000 Thaller gleich wie and(er)e Königreich, und Topographien des gantzen Kön[ig] reichs, sambt denen könig[lichen] Erbländern schon in Truck ausgangen.

Hivatkozott irodalom

Ballagi Aladár, *Császári kormányzat Budán és Pesten 1686–1711 = Akadémiai Értesítő,* 36(1925) 12, 348–357.

Bánfi Szilvia, Pavercsik Ilona, Perger Péter, V. Ecsedy Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei, XVII. század*. 2. kötet, Kelet-magyarországi és erdélyi nyomdák: Lőcse, Kassa. Tanulmányok és katalógus, Bp., Balassi – OSZK, 2014 (Hungaria Typographica, II).

Benzing, Josef, *Die Buchhändler des 16. und 17. Jahrhunderts. Eine Neibearbeitung = Archiv für Geschichte des Buchwesens,* 18(1977), 1077–1322.

Dr. Bíró Vencel, *Erdély követei a portán*, Kolozsvár, Minerva rt., 1921.

Borsa Gedeon, *Német nyomdászok a 17. századi Magyarországon* = Borsa Gedeon, *Könyvtörténeti írások I. A hazai nyomdászat, 15–17. század,* Bp., OSZK, 1996, 389–395.

Darkó Jenő, *A byzantiumi philologia fejlődése, mai állása és feladatai =Egyetemes Philologiai Közlöny,* 26(1902), 700–715.

Descriptio novissima imperii Turcici: das ist eine gantz neue Außführliche und Grundrichtige Beschreib-Vorstell-und Entwerffung deß heutigen Türckischen Reichs… in drei Theil eingetheilet, benanntlich in die Asiatische, Africanische, und Europäische Türckey… Würzburg, In Verlegung Quirini Heyls, Hof und Academischen Buchhändlers im Jahr 1687. (VD17 23:239174S)

Gárdonyi Albert, *Az első budai nyomda terve az 1686. évi visszafoglalás után = Könyvtári Szemle,* 2014. május, 145–146.

Gulyás Pál, *A könyv sorsa Magyarországon* II., Bp., OSZK, 1961.

Happel, Eberhard, *Grössester Denkwürdigkeiten der Welt oder so genannte relationes curiosae*, Hamburg, Wiering, 1685.

Heitjan, Isabel, *Die Buchhändler, Verleger und Drucker Bencard = Archiv für Geschichte des Buchwesens,* 3(1960), 613–979.

Hofmann, Veronika, *Frommes Feindbild Frau. Die Idee der Närrin bei Albert Joseph Conlin,* München, Herbert Utz Verlag, 2010.

Kármán Gábor, *Egy közép-európai odüsszeia a 17. században, Harsányi Nagy Jakab élete,* Bp., L'Harmattan, 2013.

Kelényi B. Ottó, *Budai impresszumos nyomtatványok 1688–1708. = A fővárosi könyvtár évkönyve,* 3(1933), 31–45.

Lénárt, Orsolya, *Ungarische Kriegs-Roman. Medien, Wissen und Fremdwahrnehmunk bei Eberhard Werner Happel*. Wien, NAP, 2016.

Magyar gondolkodók. 17. század, szerk. Tarnóczy Márton, Bp., Szépirodalmi, 1979.

Manneson Mallet, Alain, *Beschreibung der gantzen Welt-Kreises Vierter Theil*, Frankfurt am Main, J. D. Zunner, 1685.

Molnár István, *Rozsnyai Dávid török deák*, Bp., Stephaneum, 1909.

Moravcsik Gyula, *Bevezetés a bizantinológiába*, Bp., Tankönyvkiadó, 1989[2].

Papp Sándor, *Konstantinápoly eleste a magyar forrásokban és a történetírásban = Acta Historica* (Szeged), 143(2018), 43–63.

Pavercsik Ilona, *A lőcsei Brewer-nyomda a 17–18. században = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve,* 1979, 353–408; 1980, 349–473.

Régi magyar utazók Európában 1532–1770, Eredeti kútfőkből összeállította és magyarázatokkal ellátta Szamota István, Nagybecskerek, Pleitz, 1892.

Reske, Christoph, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing, 2. überarbeitete und erweiterte Auflage. Wiesbaden, Harrasowitz, 2015. https://doi.org/10.1093/library/17.2.188

Scholz-Williams, Gerhild, *Ottoman Eurasia in Early Modern German Literature: Cultural Translations (Francisci, Happel, Speer).* Ann Arbor, 2021. https://doi.org/10.3998/mpub.11784447

Takáts Sándor, *Egy budai könyvnyomda felállításának terve az 1689-ik évben = Magyar Könyvszemle,* 13(1905), 350–353.

Tamássy-Lénárt Orsolya, *Eberhard Werner Happel kompilációs írói módszere, forrásai és magyarságképe a* Der Ungarische Kriegs-Roman *című regényfolyam alapján = Keletkutatás: tanulmányok az orientalisztika köréből* 32(2021), 77–98. https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2021.1.77

Trócsányi Zoltán, *A régi magyar budai nyomtatványok kérdése = Magyar Könyvszemle,* 61(1937), 153–157.

V. Ecsedy Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*. Bp., Balassi, 1999.

Wagner, Johann Christof, *Delineatio provinciarum Pannoniae et imperii Turcici in Oriente : eine grundrichtige Beschreibung dess ganzen Aufgangs...dess...Königreichs Ungarn und der ganzen Türkey...* Augspurg, Koppmayer 1684.

Tóth, Anna Judit

The Description of Constantinople and Quirin Heyl's printing house in Buda

In 1688, a small book was printed in the city of Lőcse, Hungary (present-day Levoča, Slovakia), under the title *Constantinapoly városának… le irása* (Description of the City of Constantinople). In the 19th century, only a portion of this book was republished, with its historical chapters omitted. At the time, the text was regarded as an original work written in Hungarian. However, the Hungarian book is in fact a translation of a section from a German work: *Descriptio novissima imperii Turcici* (Würzburg: Quirinus Heyl, 1687), a compilation on the Ottoman Empire. The identification of this source text has made it possible to clarify the circumstances surrounding the Hungarian publication. It has long been known in scholarly research that Quirinus Heyl, a bookseller from Würzburg, submitted a petition to the imperial court in 1689, requesting financial support to establish a printing press in Buda, which had recently been liberated from Ottoman rule. The publication of the *Description of Constantinople* can be definitively linked to Heyl's activities, indicating that he genuinely intended to set up a press in Buda and was exploring the feasibility of producing and printing Hungarian-language publications.

Keywords: 17th century, Quirin Heyl, Heil, Brewer printing house, fall of Constantinople, Ottoman Empire in European press, book printing in Buda after the Ottoman rule.